

УДК 821.161.2

ШАБОЛДОВ Олександр – аспірант кафедри української літератури, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», пл. Гоголя, 1, Старобільськ, Луганська область, 92703, Україна (scandersand@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0667-2038>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.32>

Бібліографічний опис статті: Шаболдов, О. (2022). Конструювання маскулітного ідеалу у творчості Олекси Стефановича. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 49, 222–230, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.32>.

КОНСТРУЮВАННЯ МАСКУЛІННОГО ІДЕАЛУ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСИ СТЕФАНОВИЧА

Анотація. У статті проаналізовано конструювання маскулітного ідеалу у творчості О. Стефановича. Виявлено й описано різні вияви маскулінності у творах поета та досліджено їхній зв'язок зі світоглядом та ідейними настановами О. Стефановича. У результаті дослідження встановлено, що маскулітним ідеалом для поета є гегемонна лицарська маскулінність як найбільш придатна для творення героїчного національного міфу. Саме вона найповніше відповідає уявленням про національний характер українців, властивий національному міфу «Празької школи». Показано, що у поетичній спадщині О. Стефановича лицарська маскулінність виявляється у трьох головних архетипних ролях: Воїна, Батька (Патріарха) та Коханця. При цьому поет вибудовує власний пантеон національних героїв, який охоплює постаті різних періодів української історії. Меншою мірою представлена в його творчості ситуація кризи маскулінності. Це варто пояснювати спрямованістю поета не так на змалювання дійсності та емігрантських реалій, як на конструювання взірцевих моделей, що могли б стати прикладами для наслідування. Тому криза маскулінності однозначно сприймається негативно й потребує подолання. Маскулінність чужинців також представлена незначною мірою, вона завжди виступає ворожою силою й отримує негативну оцінку поета. Духовна маскулінність, маскулінність ремісника та інші альтернативні типи маскулінності не відповідають уявленням поета про маскулітний ідеал і практично не представлені в його творах. У дослідженні показано також, що поет не сприймав вияви жіночої маскулінності, утверджуючи пасивну роль жінки супроти активного чоловічого первня. Проведене дослідження є складовою частиною комплексної проблеми маскулінності та фемінності у творчості «Празької школи». Його результати допомагають сформувати більш повну й цілісну картину цього мистецького феномену та героїчного українського національного міфу, що посідав центральне місце у творчості її представників.

Ключові слова: гендер, гендерний стереотип, маскулінність, фемінність, архетип.

SHABOLDOV Olexsandr – Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature, Lugansk Taras Shevchenko National University, 1, Hohol Square, Starobilsk, Luhansk region, 92703, Ukraine (scandersand@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0667-2038>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.32>

To cite this article: Shaboldov, O. (2022). Konstruiuvannia maskulinnoho idealu u tvorchoosti Oleksy Stefanovycha [Constructing a masculine ideal in the works of Oleksa Stefanovych]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 49, 222–230. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.32> [in Ukrainian].

CONSTRUCTING A MASCULINE IDEAL IN THE WORKS OF OLEKSA STEFANOVYCH

Summary. The article analyzes the construction of the masculine ideal in the works of O. Stefanovych. Various manifestations of masculinity in the poet's works have been identified and

described, and their connection with O. Stefanovych's worldview and ideological guidelines has been studied. As a result of the research it was established that the poet's masculine ideal is the hegemonic chivalrous masculinity as the most suitable for creating a heroic national myth. It is the most complete coincidence with the ideas about the national character of Ukrainians, inherent in the national myth of the «Prague School». It is shown that in the poetic works of O. Stefanovych chivalrous masculinity is manifested in three main archetypal roles: Warrior, Father (Patriarch) and Lover. At the same time, the poet builds his own pantheon of national heroes, which covers figures from different periods of Ukrainian history. The situation of the crisis of masculinity is less represented in his works. This is explained by the poet's focus not so much on depicting reality and emigrant realities, but on constructing ideal models that could be examples to follow. Therefore, the crisis of masculinity is clearly perceived negatively and needs to be overcome. The masculinity of foreigners is also represented to a small extent, it is always a hostile force and receives a negative poet's assessment. Spiritual masculinity, artisan masculinity and other alternative types of masculinity do not appropriate to the poet's ideas about the masculine ideal and are practically not represented in his works. The study also shows that the poet did not accept the manifestations of female masculinity, arguing the passive role of women against the active male origin. The study is part of a comprehensive research of the problems of masculinity and femininity in the works of the «Prague School». Its results allow us to form a more complete and holistic picture of this artistic phenomenon and the heroic Ukrainian national myth that occupied a central place in the works of its representatives.

Key words: gender, gender stereotype, masculinity, femininity, archetype.

Постановка проблеми. Олекса Стефанович є одним із яскравих представників «Празької школи». Історичні обставини зумовили тривале замовчування цього надзвичайно цікавого мистецького феномену, без якого неможливо скласти повну картину українського літературного процесу в ХХ ст. Тільки після 1991 року його почали повноцінно вивчати в Україні. Проте ім'я й твори О. Стефановича сьогодні ще маловідомі широкому загалу. Складні творчі пошуки поета, порушені ним проблеми, що не втратили актуальності й у наш час, потребують подальшого всебічного вивчення й осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження творчості О. Стефановича в Україні пов'язане насамперед з роботами Т. Рязанцевої. Проте гендерний її складник, проблеми маскулінності та фемінності у творах поета не отримали дотепер належного висвітлення. Це зумовлює **актуальність** дослідження саме цього аспекту поетичної спадщини О. Стефановича. При цьому слід зазначити, що серед дослідників бракує однаковості у визначенні категорій маскулінності та фемінності. Дж. Галберстам, зокрема, вказує на нечіткість визначення категорії маскулінності й переважно інтуїтивне її відчуття: «Хоч означити маскулінність важко, ми як суспільство легко впізнаємо її та витрачаємо багато часу й грошей, аби підтримувати й зміцнювати звичні, переконливі

для нас версії маскулінності» (Галберстам, 2019, с. 43). Аналізуючи гендерні дослідження в сучасному українському літературознавстві, О. Шаф відзначає, що в більшості з них, хоч і «декларується вивчення гендеру, але натомість акцентується факт жіночої депривації, досліджується переважно жіноча проза, тоді як «чоловіча» складова частина літератури не здобуває належної уваги» (Шаф, 2018, с. 83). У своєму дослідженні ми виходили з тверджень про маскулінність, сформульованих у роботах В. Агеєвої, Дж. Галберстам, Р. Коннелл, Дж. Нейджел, та спиралися на типологію маскулінності, розроблену в працях І. Кона та О. Башкирової.

Метою розвідки є аналіз виявів маскулінності в поетичній творчості О. Стефановича в контексті ідейної настанови на творення маскулінного ідеалу. Поставленої мети досягнуто через розв'язання таких **завдань**: 1) описати різні вияви маскулінності у творах поета; 2) дослідити їхній зв'язок із світоглядними ідейними настановами О. Стефановича; 3) проаналізувати, як за допомогою художніх образів поет конструює взірцеву маскулінність відповідно до свого бачення національного маскулінного ідеалу.

Під час дослідження застосовано такі **методи**: описовий, історико-біографічний, міфоаналіз, стилістичний, архетипний, текстувальний аналіз, елементи маскулінних студій тощо.

Виклад матеріалу. Поразка національної революції 1917–1921 рр., що призвела до еміграції митців «Празької школи», зумовила необхідність осмислення її причин та визначила напрямок подальших творчих шукань. Наслідком такого осмислення стала спрямованість на творення нового національного міфу та нової культури, що, за визначенням О. Ольжича, має бути «повноцінна, цебто позбавлена негативних складників народньої психіки й традиції», та героїчно визначена (Ольжич, 2010, с. 144). Реалізація цих ідейних настанов, спільних для митців «Празької школи», вимагала творення нового мілітарного дискурсу. Основою його стало формування певного канону ключових подій національної історії та історичних осіб, що втілюють український героїчний дух, творення пантеону національних героїв. Т. Бурейчак вказує, що національні герої «проектують ідею сили та непереможності для всієї нації та закладають підґрунтя для колективних ідентичностей і суспільної системи цінностей» (Бурейчак, 2014, с. 52).

Творить свою версію такого пантеону й О. Стефанович. При цьому він звертається до різних історичних епох: Давньої Русі, Козацької держави, сучасних йому подій. Показовий у цьому контексті вірш «Вічна слава» зі збірки «Stefanos II», у якому автор поєднує близьке й далеке минуле в єдину цілість. Зауважимо, що найяскравішим втіленням воїнських і чоловічих чеснот виступає насамперед князь Святослав: «Будь хвала йому, тому рикові, Тому львиному – «йду на ви!» Слава князеві недосягнена: Він як пард ходив, був як тур» (Стефанович, 1975, с. 117). Поет наголошує саме на образі князя, полишаючи поза увагою його діяння, що особливо помітно на тлі видатних козацьких гетьманів, які здобувають собі місце серед національних героїв конкретними звитягами. Так, П. Конашевича, який для А. Гарасевича є символом українського панування над морем, О. Стефанович ушлявлює за участь у походах на Москву: «Слава вічна Конашевичу За похід його на Москву» (Стефанович, 1975, с. 117). Б. Хмельницький здобуває визнання поета своїми перемогами над поляками: «Слава гетьманові Хмельницькому: Світлі звитязства відав Хмель» (Стефанович, 1975, с. 117). Чотири рядки приділяє

О. Стефанович І. Виговському: «А ще вклонімося Виговському: Скільки часу не утекло б, Злонапасникові московському Не забути про Конотоп» (Стефанович, 1975, с. 117). Так гетьман І. Виговський здобуває місце серед національних героїв, а перемога під Конотопом вписується до переліку ключових подій української історії, яка є насамперед історією героїчних звитяг. Звісно, у такій героїчній історії не можна цілком проігнорувати болючі поразки українського війська, але, переосмислені, вони часом перетворюються на перемоги героїчного духу: «І віквічно пребудь прославлена – Божих воїв тобі салют! – Замордована, закривавлена Перемого Базару й Крут» (Стефанович, 1975, с. 118).

Б. Хмельницькому О. Стефанович присвятив також вірш «Богдана стрічають». Поет змальовує в'їзд до Києва звитяжного війська: «Грядеш до Софії Святої На білоснігому коні, А за тобою – твої вої, Орлята славної борні» (Стефанович, 1975, с. 89). В'їзд гетьмана на білому коні – це урочистий в'їзд переможця, героя, який стає в очах інших символом не лише воєнного тріумфу, а й утіленням чоловічої сили воїна. І цілком логічно гетьмана поет порівнює з орлом, називаючи козаків орлятами. Цей образ небесного войовника постає ще більш зримим у таких рядках: «Грядеш – і ллється в душу сила Із тисяч душ, із тисяч віч... Які непереможні крила З твоїх розкинулися пліч!» (Стефанович, 1975, с. 89). І вже важко однозначно визначити, чи це орлині крила, чи янгольські. Та в цій поезії О. Стефанович подає й інший план Богданової маскулінності. Дж. Галберстам зазначає, що «маскулінність у цьому суспільстві незмінно асоціюють з владою» (Галберстам, 2019, с. 43), тож поет розкриває народження очільника вже не тільки війська, а всієї держави: «У голові твоїй заблисли, Все хмарне зв'язавши, як дим, Такі великогорді мислі, Що сам ти не повірив їм!» (Стефанович, 1975, с. 89). Останній рядок звучить певним дисонансом, руйнуючи ідеальний образ звитяжця й можновладця, проте є ключем до розуміння причин нереалізованості державницьких устремлінь Б. Хмельницького.

Іншу причину поразки національних державницьких сил вказує поет у вірші «Дорошенко». Гетьман П. Дорошенко є ще

одним виявом лицарської маскулінності національного героя, про що свідчать народно-поетичні метафори: «І, може, й блисла би, соколю-вовчє, Одна усім просторам булава» (Стефанович, 1975, с. 19). Знову бачимо образ крилатого небесного войовника, доповнений земним втіленням хижої сили. В образі гетьмана чоловіча сила воїна поєднується з амбіціями можновладця-державника. Однак на заваді реалізації державницьких устремлінь стоїть чужинна ворожа потуга: «Коли б не поховало Ярополче, Коли б не погребла тебе Москва» (Стефанович, 1975, с. 19).

Приклади героїчної маскулінності поет бачить не тільки в давніх часах. Увійти до пантеону національних героїв гідні і його сучасники: «Ви, ким ведено бій, Вірні Симон, Євген, Ви, без ліку й імен, Ти, криштальний Олеже, – Всіх крилом вас покрій, Михаїле святий, Божий стратеже!» (Стефанович, 1975, с. 123) У вірші «Молитва» О. Стефанович згадує С. Петлюру, Є. Коновальця, О. Ольжича й багатьох безіменних борців за волю України. Про О. Ольжича у творах О. Стефановича є й інші згадки. Так у сонеті «Ольжич» він порівнює поета із давньоруським воїном та зазначає, що масштаб особистості О. Ольжича значно більший від його власне поетичного доробку: «Ще княжая була на нім кольчуга [...] «Нащо слова?» Багато був він більш, Ніж сірий і камінний його вірш, Не тільки бо вознесла на прапорі, А й в серці йому випекла мета Ту заповідь, що кликала все д'горі: «Одвага. Непохитність. Чистота» (Стефанович, 1975, с. 126). Цей уривок сповнений образів, що, поєднавшись, формують вірєць національного героя. Це й «камінний вірш», і «прапор», і заклик до підкорення вершин, і власне сама Ольжичева тріада маскулінних чеснот: лицарські одвага й непохитність, доповнені духовною чистотою. Тож не випадково О. Стефанович, відчуваючи сакральність цієї тріади, називає її заповіддю.

Не лише в очільниках і яскравих, непересічних постатях утілюється маскулінність національних героїв у творчості О. Стефановича. Згадки про воїнів «без ліку й імен» у «Молитві», «орлят славної борні» у поезії «Богдана стрічають» логічно продовжує образ полків, що йдуть на Київ «дорогами полум'яними», з «Вічної слави» (Стефанович,

1975, с. 117) та героїв Крут, які «уміли за Неї [Україну] лягти, Мужньо лягти і діточо, Вміли холодну млу пропекти Жаром багряних сорочок!» (Стефанович, 1975, с. 94). Не випадкова й стихійна образність у згаданих рядках, у якій домінують образи повітря й вогню, що здавна сприймаються як стихії чоловічі. Уособленням усіх цих безіменних захисників Батьківщини стає образ кулеметника Петра з вірша «Ніч і тиша – на сторожі»: «Прикипів до кулемета За отчизну-вроду, Молоком текучу й медом Тільки не для роду. У Петра одно для смерти – Німота погорди: І Петрів таких не стерти Вам ніколи, орди!» (Стефанович, 1975, с. 216). Такі герої «без ліку» для поета є взірцями чоловічого національного характеру, і саме на них тримається Україна.

Утім, вияви маскулінності воїна як однієї з іпостасей лицарської маскулінності не обмежуються у творчості О. Стефановича образами героїв, що збройно боронили рідну землю. У сонеті «Два» М. Гоголь і Т. Шевченко постають справжніми титанами, здатними піднятися далеко вище від звичайних людей і стати поруч богів і демонів: «З того плачу котився небом жах, Того сміху і пекло не заглуше... Їх два було, чиє ширяння – дуже, Чиє крило – напруга і розмах» (Стефанович, 1975, с. 98). Недарма поет наділяє їх крилами чи то орлів, чи то янголів, чи ж не тими, що й у згаданому вже вірші «Богдана стрічають». Та в образі Т. Шевченка бачить він дещо більше. В уяві О. Стефановича він постає воїном-вартівником: «Та рід й земля, що праведно-сுவорі, Лиш одного взяли у вартові» (Стефанович, 1975, с. 98). А це вже архетипна роль воїна-захисника, що для поета є найвищою мірою вияву маскулінності.

У тій самій ролі виступає й Ісус Христос: «Підійнявшись над виром розпаду, Поборовши в собі мерця, Він вартує, всерівний Господу, Бо ще вірить в людські серця» (Стефанович, 1975, с. 158). Відзначимо, що образи небесного воїнства непоодинокі у творах поета. Це і святий Юрій («Юрій»), і вершники Апокаліпсису («З Апокаліпси»), проте ці образи традиційно асоційовані з роллю воїна. Натомість той факт, що Ісус теж виступає в ролі вартового, дуже показовий та засвідчує, що саме лицарська маскулінність є для О. Стефановича взірцем.

Проте не тільки образ Воїна – втілення лицарської маскулінності. Х. Семерин відзначає, що для юнгівської традиції центральним маскуліним архетипом є «архетип Батька / Мудрого Старця» (Семерин, 2018, с. 126). Це ще одна іпостась лицарської маскулінності, хоча й наближена до маскулінності духовної. Та у творчості О. Стефановича цей архетип представлений в образах богів, головний атрибут яких – «гнів», а не «мудрість». Ці образи виявляють спорідненість із ніцшеанськими, адже за Г. Башлярром, «вогонь у Ніцше – спалах блискавки. Значить, це проєкція Гніву, божественної й радісної ярості»; «гнів – це чиста дія» (Башляр, 1999, с. 181), отже, почуття до краю активне, цілком природне саме для носія гегемонної маскулінності. При цьому французький дослідник наводить дуже прикметний рядок: «Блискавка мудрістю стала моею» (Башляр, 1999, с. 181). Так гнів стає виявом мудрості. Те саме відбувається з «Мудрими Старцями» в поезіях О. Стефановича. Таким є Перун з поезії «Сон Перуна»: «І котить гнів стара душа, Кремінно витесана з дуба» (Стефанович, 1975, с. 79). А ось той самий образ із поезії «Перун»: «Пливе, правдивої снаги, Грози прапервісної повен» (Стефанович, 1975, с. 121). Таким постає в уяві поета й Бог Отець: «Бо жажлив Його лик, Бо велик, ой велик Його гнів!» (Стефанович, 1975, с. 156). І знову «гнів» є головним атрибутом образу. Те саме бачимо й у «Фрагменті із «Преображення»: «І вже чули голос Отця, – Той глагол, ту луно, – І жах огорнув Душі й серця. Не могли. Долілиць» (Стефанович, 1975, с. 208). Відзначимо, що гнів не просто виступає об'єктивною ознакою згаданих образів, він є бажаним для поета, адже тільки гнівний суддя може відновити справедливий лад. У «Молитві» О. Стефанович звертається до Бога: «Гряди, яко лев рикай, Як лев, готовий на лов. Не там, в Йосафат-долині, У славі жаскій гряди, – Гряди в моїй Україні І там, великий, суди» (Стефанович, 1975, с. 152). Біблійне порівняння з левом тут не тільки данина традиції. В образі лева символічно поєднані воїн і володар, тож образ цей можна вважати квінтесенцією гегемонної, або лицарської, маскулінності. І недарма з левом порівнює поет у вірші «Вічна слава» князя Святослава, що є для нього маскуліним ідеалом.

Ще однією архетипною чоловічою роллю, що виступає іпостасю лицарської маскулінності, є роль коханця. Недарма О. Башкирова, розвиваючи класифікацію типів маскулінності І. Кона, називає лицарську маскулінність фалоцентричною (Башкирова, 2017, с. 11). Натомість Дж. Нейджел відзначає, що «мікрокультура маскулінності у повсякденному житті дуже добре підходить до вимог націоналізму, особливо до його мілітаристського боку» (Нейджел, 2003, с. 85). Тому культивування сексуальних проявів фалоцентричної маскулінності у творах О. Стефановича є логічним продовженням глорифікації її героїчних проявів. У сексуальному аспекті маскулінність утверджена через чоловіче домінування над жінкою. Чоловіче ж домінування, як указують Т. Купцова й І. Колієва, «ґрунтується на християнській концепції створення світу, згідно з якою чоловічий початок (перша людина Адам) постає як домінуючий, а жіночий (Єва) – як пасивний і підлеглий» (Купцова & Колієва, 2019, с. 36).

Прикладів саме такого розподілу гендерних ролей у творах О. Стефановича можна навести чимало. Одним із найяскравіших є, напевно, цикл віршів «З Античних мотивів». Роль жінки тут скрізь пасивна, вона завжди об'єкт, на який спрямована пристрасть партнера, часом навіть проти її волі. Ось сцена із сонета «Золотий дощ»: «Вона спішить закрити свої принади, Та ярий бог не відає преград...» (Стефанович, 1975, с. 54). А ось уже інша ситуація, але знову Він «не відає преград»: «І він, шумливо-яросний зліта Прилеглий серед саду Прозерпіні. Тройжалом, розплоніним в шипінні, Протяв її тремтячій вуста... Ударом смарагдового хвоста Розкинув їй коліна білопінні...» (Стефанович, 1975, с. 55). Зевс і Даная, Дракони і Прозерпіна, Сатир і Німфа, Аполлон і Дафна – змінюються імена, ситуації, але незмінними залишаються ролі, так наче йдеться не про різних героїв, а лиш про різні маски, що їх надягають ті самі Він і Вона. Та не лише антична міфологія стає для О. Стефановича джерелом сюжетів чоловічої домінації. Схожа гвалтовна сцена постає в поезії «Лісун»: «Не зоглядишся, коли зчавить, Зімне і кине на траву...» (Стефанович, 1975, с. 181). Бажання та воля дівчини тут нічого не важать супроти тваринної пристрасті маскуліного

суб'єкта: «Пручатимешся ще у лапах, Ще борсатимешся під ним, Та, п'ючи твій дівочий запах, Докраю стане він п'яним...» (Стефанович, 1975, с. 181). Таку модель поведінки у міжстатевих стосунках, заснованої на суб'єктності маскулінного первня та об'єктності фемінного, виявляють у поезіях О. Стефановича не тільки персонажі міфологічні. Так, у вірші «Музики» поет звертається до юнаків: «Що ж би, парубче, був з тебе за козак, Аби дівчини ти зараз не схопив» (Стефанович, 1975, с. 231). Ужита О. Стефановичем лексема «схопив» виступає тут дуже показовою характеристикою стосунків між парубком і дівчиною. Хоч саме добірка міфологічних сюжетів допомагає поетові максимально яскраво відобразити свої уявлення про розподіл гендерних ролей.

Крім лицарського типу маскуліності, який виразно домінує у творчості О. Стефановича, у творах поета можна знайти й інші її типи. О. Башкирова зауважує, що «своєрідне протиставлення лицарського і духовного типів маскуліності, акцентоване І. Коном, можна знайти і в українській традиції: перший репрезентований передусім образом козака, другий – типом мислителя-самітника, найпоширенішим варіантом якого виступає «мандрівний дяк», філософ, традиційно асоційований з постаттю Григорія Сковороди» (Башкирова, 2017, с. 11). Саме образом Г. Сковороди представлений цей тип маскуліності й у творчості О. Стефановича. Образ мандрівного філософа поет змальовує у вірші «Ще просинню сповиті...»: «У простій сивій свиті, Без зайвої ваги, – За поясом цівниця, Торбина на плечах. В десниці патериця, Куди ще його шлях? Куди його провадить Невтомная хода? В якій села-гради Гряде Сковорода?» (Стефанович, 1975, с. 229). Це, по суті, портретна замальовка, поет змалював зовнішній вигляд Г. Сковороди відповідно до наявної літературної традиції. При цьому ми не бачимо власне портрета. О. Стефанович не намагається розкрити внутрішній світ свого героя, його думки, мету подорожі. Поет пропонує читачеві риторичні запитання, на які не дає, а можливо, і не може дати відповідей. Образ Г. Сковороди не вписується в маскуліний ідеал, який конструює поет у своїх творах, тож після цього вірша, що належить до ранніх поезій, він

більше не повертається до вказаного образу, який лишається поодиноким виявом духовного типу маскуліності.

Значно більше можна знайти у творах О. Стефановича прикладів кризи маскуліності. «Кризою маскуліності» О. Пронкевич називає ситуацію, коли «чоловіки не можуть реалізувати свою роль будівничих української нації-держави і власних родин або вільних союзів із тими, кого кохають» (Пронкевич, 2014, с. 356). Така криза може мати різні причини й різні вияви, серед яких дезорієнтація, стани депресії, туги, відчаю, слабкість, пасивність, розгубленість, прагнення втекти, уникнути певних дій, що відповідно до гендерних стереотипів сприймаються як чоловічий обов'язок, фемінні реакції, такі як сльози, істерика тощо. Так, у поезії «Гетсиманія» змальована біблійна сцена, певно, одна з небагатьох, де Христос виявляє хвилину слабкості, звертаючись до Бога Отця: «О, пронеси цей келих, Отче, Коли це можна... Пронеси!» (Стефанович, 1975, с. 21). Та це розпачливе звертання є не єдиним свідченням в поезії кризи маскуліності: «Не доказав, не міг. Заплавав. Лежать і сплять собі утрьох. Підвівся й знов поклався Яків, Щось зосну викрикнув Петро...» (Стефанович, 1975, с. 21). Бездіяльність, пасивність («сон», до того ж сон неспокійний) перед обличчям небезпеки також є її ознаками. А ще бачимо слабкість («не доказав, не міг») і сльози Христа. Зауважимо, що для О. Стефановича Христос є одним із виявів маскулінного ідеалу, тож ця криза є тимчасова, скороминуща. Інша річ апостол Петро, що став, можна сказати, архетипним втіленням кризи маскуліності.

Саме в цій ролі виступає апостол Петро у поезії «Зречення». Поет використовує відомий біблійний сюжет, змальовуючи слабкість і спізнене каяття Петра, але від цього образу переходить до ширших паралелей: «Згадав, подався десь у тіні І розридався гірко. ... Чи й наше серце, брате Петре, Те каменем лежаче, Колись у темряви і нетри Так само не заплаче?» (Стефанович, 1975, с. 129). Слабкість і сльози Петра є слабкістю й сльозами усього людства, яке переживає кризу маскуліності, адже такі риси, як честь, хоробрість, почуття обов'язку, Дж. Нейджел характеризує як маскулінні (Нейджел, 2003, с. 83).

Ще одним виявом кризи маскулінності є образ Іллі Муромця з поезії «Ілля Муромець на роздоріжжі». Тут кризу засвідчує розгубленість героя, що раптом приходить на зміну войовничому лицарському пориву: «Гураганом – кінь під паном – І раптово став <...> І замислив чоло лицар: «Як же мені бути?»» (Стефанович, 1975, с. 16–17). Роздоріжжя, на якому серед степу опиняється герой, має характер не лише суто топографічний. У топосі роздоріжжя втілено архетипну ситуацію екзистенційного вибору, закорінену в давніх міфах та легендах. Тому йдеться про проблему не тільки вибору одного зі шляхів у степу, хоча у ворожому середовищі і цей вибір може бути надскладним, а проте тривалі роздуми тут ще не можна було б ототожнювати з кризою маскулінності. Та вибір героєм шляху значно важливіший, і нездатність його зробити, нерішучість стають свідченнями кризи маскулінності, що, зрештою, призводить до зникнення самого героя: «...Тихий, тихий степ. Лиш чути, як диха тирса, Як трава росте» (Стефанович, 1975, с. 17). І це зникнення можна сприймати і як фізичну смерть, і як смерть метафоричну, тобто втрату героєм маскулітного активного первня, здатності до проникнення в фемінний топос степу та перетворення навколишнього світу. Пізніше той самий образ вершника, лицаря на роздоріжжі з'являється в поезії «Хрест»: «Піднявшись горою, захмаривши думою чоло, У дикому полі на злім роздоріжжі стоїш» (Стефанович, 1975, с. 83). У цій поезії О. Стефанович уже прямо говорить про неприйнятність такої нерішучості: «Нехай усе тобі вороже, Нехай жорстокий буде бій, – Не гоже, лицарю, не гоже Замислюватися тобі» (Стефанович, 1975, с. 84). І в ній же виголошує принцип, яким завжди має керуватися носій лицарської маскулінності, роблячи свій вибір на життєвому роздоріжжі: «Твоя дорога – тільки просто, – Лиш просту лицар вибира. Лише у просту дорогу Веде ясна його мета» (Стефанович, 1975, с. 86). Цей проголошений 1929 року у поезії «Хрест» принцип поет згодом перетворив на категоричний імператив: «Просто. Не йти вправоруч Ані вліворуч – ні. Хай лише вітер поруч, Вічний сурмач борні» (Стефанович, 1975, с. 92).

Життя в еміграції також давало чимало прикладів кризи маскулінності, адже сама

вимушена еміграція стала наслідком неспроможності захистити власну державу, власний дім. Стани депресії, туги звичні для емігранта. Тож цілком закономірно з'являються вони і в творах О. Стефановича. Так, у поезії «Гірчавинь полинів...» він пише: «Густосине воно, Як осіння заобрійна смуга... Це пахуче, отруйне вино – Туга» (Стефанович, 1975, с. 63). Туга підважує душевні сили, «отрує» душу так само, як отрута – тіло. У вірші «З листа» поет зізнається: «А ці знаки на бронзі лику І ця захмареність його – Від чорних днів моїх без ліку, А не від віку мого» (Стефанович, 1975, с. 73). Від остаточної втрати маскулінності емігрант, позбавлений можливості виявити свою лицарську маскулінність у буденних обставинах чужини, рятується тільки візіями майбутнього чину, високої мети, про які говорить поет у «Сонеті»: «Владніше струн уміє вона звати У висоту, де світиться мета І віє дух офіри і посвяти» (Стефанович, 1975, с. 61).

Ще однією ознакою кризи маскулінності є сонна пасивна млявість, яку О. Стефанович описує в сонеті «Волинь»: «Десь у лісах спинилися підводи, По саму вісь втопившись у дряглинь... Тече і ні розтоплена синь На стріхи хат, на ниви і городи... І сплять Садки, Кургани, Гориньгороди, І спить уся сонливая Волинь» (Стефанович, 1975, с. 45). Ця мертвотна картина сну, описана фемінними водними образами, є суцільною маніфестацією втрати маскулінності, активного дієвого первня. І марними є спроби покликати його до життя, до чину: «Як увірвать годину цюю млосну, Як закричать в цій важкій тишині, Щоб раптом все прокинулося зосну?» (Стефанович, 1975, с. 45). Не маючи готової відповіді, поет вдається до риторичних запитань, намагаючись у такий спосіб пробитися криком крізь дрімотну гнітючу («важку») тишу. Зрештою він втрачає надію на людські сили й покладає сподівання тільки на сили небесні, які лиш можуть перервати цей «сон розуму». У вірші «Сурми, архистратижа міде...» О. Стефанович пише: «Щоби забилася у горлі, У богохульному – хвала, Щоб чоло д'горі підняла І крила випростала орлі» (Стефанович, 1975, с. 151). І знову як символ пробудженої маскулінності з'являється образ могутніх крил, характерний для творчості О. Стефановича.

Окремо слід згадати вияви маскулінності чужинців, що у творах О. Стефановича завжди сприймаються як ворожі. Це вияви лицарської маскулінності завойовників. Приклади такої маскулінності ми бачимо у поезіях «Орда іде», «Татари», «Хрест», «Там дзвонять на вежах» тощо. Поет завжди оцінює її негативно, що засвідчують відповідні лексеми. Так, у поезії «Там дзвонять на вежах» такими лексемами є «лютує», «дикі» тощо: «Там лютує орда. Там наїхали дикі! За гуннами гунни...» (Стефанович, 1975, с. 18). У поезії «Татари» ту саму оцінну функцію виконують лексеми «вие», «хижими» і знову «дикими»: «Дикими співами вие, Хижими співами – «йдем» – реве» (Стефанович, 1975, с. 81).

Жіночі образи у творах О. Стефановича відзначаються традиційністю і вповні відповідають стереотипним уявленням. Навіть образ княгині, наявний у кількох поезіях, ніколи не асоціюється з державною владою, що міцно закріплена за чоловіками, а радше з архетипною фемінною роллю Господині. Тільки один образ можна трактувати як вияв жіночої маскулінності. Це образ Жони Кінця, Княгині Металевої, що возносить «в вись ненаїсного Лева» (Стефанович, 1975, с. 149). І цей образ є тим винятком, що потверджує правило: порушення розподілу гендерних ролей для поета є ознакою близького Апокаліпсису.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити висновок, що ідеалом маскулінності, який О. Стефанович намагався конструювати у своїх творах, є для поета гегемонна лицарська маскулінність. Це цілком вкладається в проголошений О. Ольжичем курс на творення нової героїчної культури та в уявлення поетів «Празької школи» про національний характер українців. Лицарська маскулінність у творах О. Стефановича втілена у трьох головних архетипних ролях: Воїна, Батька (Патріарха) та Коханця. Меншою мірою представлена в його поетичній спадщині ситуація кризи маскулінності, що однозначно сприймається негативно й потребує подолання. Маскулінність чужинців також представлена незначною мірою, вона виступає ворожою силою й дістає негативну оцінку поета. Духовна маскулінність, маскулінність ремісника та інші альтернативні типи маскулінності не відповідають уявленням поета про маскулінний ідеал і практично не представлені в його творах.

Подальші перспективи дослідження пов'язані з поглибленим вивченням гендерної проблематики у творчості О. Стефановича в порівнянні з творами інших представників «Празької школи» для глибшого розуміння цього мистецького феномену та українського героїчного національного міфу, творення якого митці «Празької школи» вважали своїм завданням.

ЛІТЕРАТУРА

- Башкирова О.** Художні моделі маскулінності в сучасному українському романі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Філологія. Літературознавство.* 2017. Т. 295, Вип. 283. С. 9–13.
- Башляр Г.** Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / Пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Издательство гуманитарной литературы, 1999 (Французская философия XX века). 344 с.
- Бурейчак Т.** Гегемонія чоловіків у пострадянській Україні : дискурси та практики. *Перехресні стежки маскулінного українського дискурсу. Культура й література XIX–XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. Київ : LAURUS, 2014. С. 43–68.
- Галберстам Дж.** Маскулінність без чоловіків (передмова до книжки «Жіноча маскулінність»). *Критика феміністична: східноєвропейський журнал феміністичних і квір-студій.* 2019. № 2. С. 42–78.
- Купцова Т., Колієва І.** Гендерна репрезентація архетипного образу відьми крізь призму української літератури. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія».* 2019. Вип. 44. С. 28–38. doi: 10.24919/2522-4557.2019.44.187330.
- Нейджел Дж.** Маскулінність та націоналізм. Гендер та сексуальність у творенні націй. *Незалежний культурологічний часопис «І».* 2003. № 27. С. 70–87.
- Ольжич О.** Націоналістична культура. *Український націоналізм : Антологія. Т. 1.* / упоряд. В. Рог. Київ : ФОРМ О. М. Стебеляк, 2010. С. 144–146.
- Пронкевич О.** Замість закінчення. Дискурс конкєсти і криза маскулінності в українській літературі. *Перехресні стежки маскулінного українського дискурсу. Культура й література XIX–XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. Київ : LAURUS, 2014. С. 331–364.

- Семерин Х.** Фемінні біблійно-єврейські архетипи в модерній драмі (на матеріалі драматичних поем Лесі Українки «Одержима» і «Йоганна, жінка Хусова»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 125–130.
- Стефанович О.** Зібрані твори / За ред. Б. Бойчука / [Передне слово І. Фізера]. Торонто : Євшан Зілля, 1975. 305 с.
- Шаф О. В.** Гендерне літературознавство в Україні : теоретико-методологічні зауваги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 37. С. 83–86.

REFERENCES

- Bashkyrova, O.** (2017). Khudozhni modeli maskulinnosti v suchasnomu ukrainskomu romani [Artistic models of masculinity in the modern Ukrainian novel]. *Naukovi pratsi : Naukovyi zhurnal. Seriya «Filolohiia. Literaturoznavstvo» – Scientific work s: Scientific journal. Series «Philology. Literary Studies»* (Vol. 295; Issue 283), pp. 9–13 [in Ukrainian].
- Bachelard, G.** (1999). Griozy o vozdukhe. Opyt o voobrazhenii dvizheniia [Air and Dreams. An Essay on the Imagination of Movement]. B. M. Skuratov, Transl. Moscow : Izdatelstvo gumanitarnoi literatury [in Russian].
- Bureichak, T.** (2014). Hehemoniia cholovikiv u postradianskii Ukraini: dyskursy ta praktyky [Men's hegemony in post-Soviet Ukraine : discourses and practices]. In Agnieszka Matusiak (Ed.), *Perekhresni stezhky maskulinnoho ukrainskoho dyskursu. Kultura i literatura XIX–XXI stolit – Crossroads of masculine Ukrainian discourse. Culture and literature of the XIX–XXI centuries* (pp. 43–68). Kyiv : LAURUS. [in Ukrainian].
- Halberstam, J.** (2019). Maskulinnist bez cholovikiv (peredmova do knyzhky «Zhinocha maskulinnist») [Masculinity without men (preface to the book «Female Masculinity»)]. *Krytyka feministychna : skhidnoievropeiskyi zhurnal feministychnykh i kvir-studiy – Feminist Criticism : An Eastern European Journal of Feminist and Queer Studies*, 2, 42–78 [in Ukrainian].
- Kuptsova, T., & Koliieva, I.** (2019). Genderna reprezentatsiia arkhetypnogo obrazu vidmy kriz pryizmu ukrainskoi literatury [Gender representation of the archetypical image of a witch through the prism of the Ukrainian literature]. *Problemy humanitarnykh nauk : zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series : a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University* (Issue 44), (pp. 28–38). Doi: 10.24919/2522-4557.2019.44.187330 [in Ukrainian].
- Nagel, J.** (2003). Maskulinnist ta natsionalizm. Gender ta seksualnist u tvorenni natsii [Masculinity and nationalism : Gender and sexuality in the making of nations]. *The Independent cultural journal «I»*, 27, 70–87 [in Ukrainian].
- Olzhych, O.** (2010). Natsionalistychna kultura [Nationalist culture]. In V. Roh, Comp. *Ukrainskyi natsionalizm : Antolohiia – Ukrainian nationalism : Anthology* (Vols. 1 –2; Vol. 1), (pp. 144–146). Kyiv : FOP O.M. Stebeliak [in Ukrainian].
- Pronkevych, O.** (2014). Zamist zakinchennia. Dyskurs konkisty i kryza maskulinnosti v ukrainskii literaturi [Instead of conclusion. Discourse of the Conquista and the crisis of masculinity in Ukrainian literature]. In Agnieszka Matusiak (Ed.), *Perekhresni stezhky maskulinnoho ukrainskoho dyskursu. Kultura i literatura XIX–XXI stolit – Crossroads of masculine Ukrainian discourse. Culture and literature of the XIX–XXI centuries* (pp. 331–36). Kyiv : LAURUS [in Ukrainian].
- Semeryn, Kh.** (2018). Feminni bibliino-yevreiski arkhetypy v modernii dramy (na materialy dramatychnykh poem Lesi Ukrainky «Oderzhyma» i «Yohanna, zhinka Khusova») [Feminine biblical-Jewish archetypes in modern drama (based on Lesia Ukrainka's dramatic poems «One Possessed» and «Johanna, Khusa's Wife»)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific notes of Tavriya V. I. Vernadskyi National University. Series: Philology. Social communications*, 1 (Vol. 29(68)), (pp. 125–130) [in Ukrainian].
- Stefanovych, O.** (1975). Zibrani tvory [Collected works]. Bohdan Boychuk (Ed.), [John Fizer, Foreword]. Toronto : Yevshan Zillia [in Ukrainian].
- Shaf O.V.** (2018). Genderne literaturoznavstvo v Ukraini : teoretyko-metodolohichni zauvahy [Gender Literary Studies in Ukraine : Theoretical and Methodological Remarks]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser. : Philology*, 37, 83–86 [in Ukrainian].